

HATİP ATATÜRK

Prof.Dr. İnci ENGINÜN*

Atatürk'ün çeşitli cephelerinden biri de iyi bir hatip olmasıdır. Hitabet bilindiği gibi, dili dinleyicisini etkileyecek ve yönlendirecek şekilde kullanabilme gücünü gerektirir. Hitabet insanlık kadar eski. Doğuda da batıda da büyük örnekleri var.

Politikacılar, avukatlar, din adamları, askerler hitabet sanatına başlatan ve geliştirenler. Bazı nutuklardan özet mahiyetinde kalan cümleler vecizeler olarak günümüze kadar yaşamıştır. Edebî eserlerde büyük nutuklar malzeme olarak kullanılmıştır. Marcus Antonius'un Sezar'ın öldürülmesinden sonraki nutku Shakespeare'in Julius Caesar adlı oyununun en dramatik sahnesidir. Keza Turan Oflazoğlu'nun 4. Murat adlı oyununda Murat'ın tebasına yemin ettirme sahnesi de hatırlanabilir.

Bir asker olarak Atatürk'ün öğrencilik yıllarında saat tutarak konuşma alıştırmaları yaptığına dair bilgimiz bulunmakta. Yahya Kemal, bir yazısında dünden bugüne kalan hatiplerin elleri kolları ile bir takım hareketler yapanlar değil, söyledikleri sözler yazı haline gelerek bugüne ulaşanlar olduğunu söyler ki, hitabet sanatını edebiyatın bir türü kılan asıl böyle eserlerdir. Atatürk'ün de söyledikleri yazıya geçmiştir. Hitabette, gayeye göre kelimelerin seçilmesi en önemli noktadır, öyle ki kelimenin telaffuzu dinleyici cevap vermeye sevk edecektir. Konuşmacı bazen söylediği sözün tam zıddının anlaşılması için ses tonunu ustalıklı kullanır veya cümlesini oluşturan kelimeleri vurgular. Böylece kelime seçimi ve istifine, tonlama ve vurgulama da dahil olur. Elbette dili çok iyi bilmeyen bir kişi amacına uygun kelimeleri seçemez ve onları amacına uygun istifleyemez. Dili kusursuz konuşma, doğru telaffuz ve kelimelerin amaca uygun seçilmesi hitabetin önde gelen özellikleridir. Kelime seçimi derken kelimelerin ses değerlerini de kastediyorum.

II. Dünya savaşında müttefiklere hitap eden meşhur konuşmasının Fransızca metnini gören Churchill bu metni beğenmez ve sorar, Fransızcada hiç patlayan, çatlayan, sert sesler yok mu? Zira o uyarıcı olmasını istediği konuşmasından hep böyle kelimeleri seçmiştir. Metnin Fransızcaya çevirisinde bu ton kaybolmuştur.

Nitekim Atatürk'ten böyle hatırda kalan etkili cümleler vardır. "Hatt-ı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır". Bu cümleyi etkili kılan anlamı kadar cümlede kullanılan t, h ve a, u harflerinin birbiriyle vuruşmasıdır ki, bütün vatan toprağının savaş alanı olduğunu hissettirir, adeta savaşın sesini, savaş hattının ardındakilere de, duyurur. Bunu bugünkü kelimelere çevirdiğimiz anda, o güç kendiliğinden kaybolur: "Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır" cümlelerde anlam değişmemiş fakat değiştirilen kelimeler, aslının etkisi yok olmuştur.

* Marmara Üniversitesi,

Yazılı belgeler ile sözlü emirler arasındaki ufaklık bir farkın ortaya çıkaracağı "taktik kararlardaki değışmeye Mustafa Kemal dikkati çeker. Zafer veya hezimet bazen minicik bir olay, tereddüt veya harekete bağılıdır anlayışı Ruşen Eşrefin kendisiyle 1918'de yaptığı mülakatında, okuyucuya kuvvetle hissettirilir. Cephedeki hareket bütün kumandan ve subaylar arasında mutlak bir anlaşma ve uyuşmayı gerektirmektedir. Atatürk'ün verdiği emirlerde yanlış anlamaları önlemek amacıyla kısa kısa cümleler kullanılması da dikkate değer.

Atatürk düşmanın kaçışını anlatırken "Kaçma" kelimesini, bütün geniş anlamıyla kullanarak, "kaçtılar, kaçtılar diyeceğim, bu kendilerince muvaffakiyetli bir kaçıştır" diyerek savaşın sonunu özetler. Bu sözler 1918'de söylenmiştir fakat daha sonraki olayları bilen bugünün okuyucusu için bu cümle I. Dünya savaşından sonra işbaşındakiler, Türk orduları İzmir'e girdikten sonra son padişahın, Yunanlıların kaçışlarını da hatırlatacak bir etki gücünü taşır.

Ruşen Eşref Ünaydın, bu mülakatın sonunda öylesine heyecanlanmıştır ki, okuyucuya şöyle seslenin "Bu ifadelerin ruhunuza verdiği temiz ve ulvi tesiri anlamak için o mert, pervasız sesi kulaklarınız benim gibi duymalıydı. Gözleriniz onun mavi gözlerindeki kuvvetli parıltıyı görmeli, azimkar asker çehresindeki manayı okumalıydı. İçinde, dram sahnelerindeki kahramanlarına, müelliflerinin iare ettiği büyük gürültülü kelimeler olmayan, o kuvvetli cümleler! Ben onları günlerce hatırımda ve kulaklarımda sakladım. Bu genç adama karşı bir meclubiyet hissettim".

Mustafa Kemal Paşa'nın B.M.M'ndeki konuşmalarını dinleyen ve bu sözlerin anlamını bilmeyen yabancı gözlemciler de benzer bir etkiden söz ederler ki bu, Atatürk'ün sesleri kullanmadaki ustalığının bir göstergesidir. Bunlar arasında Robert Dunn, Laurence Moore ve Alfred Chester bulunmaktadır.

Atatürk'ün konuşmalarındaki kararlılık, kullanılan kelimelerin titiz seçimi, düşmanın güvenilmezliğini belirtme, ortaya çıkacak yeni meselelerin hallinde özden tavizsiz ama müzakereye hazır, esnek tavır, barış çağrısında cevap vermeye hazır fakat savaştan kaçmayacağını açıkça gösteren sözleri ve tavrı dikkate çarpmaktadır. O herkesle net konuşur, her konuşmada söylenmesi gerektiği kadarım söyler, ama doğru bilgi verir, geleceğe olan güvenini hiç kaybetmez, mutlu yanları müjdelere ve kararlarını tebliğ ederken, umutlarını uyanık tutar, dinleyicilerini de çeker götürür.

Göktürk yazıtlarında anlatılanlar ve ifade ile Atatürk'ün nutukları arasındaki benzerlik, birbirini asırların ötesinden cevaplandırır, milletlerini uyarmaya çalışan önderlerin aynı millete mensup oluşlarından ve milletlerinin timsali oluşlarından kaynaklanır.

Atatürk kendisiyle röportaj yapanları, mecliste hatta özel sohbetlerinde dinleyenleri büyüleyen bir hatiptir. Bu konuda Yakup Kadri, Amerikalı gazeteci misyoner Moore, iş adarını Chester, büyükelçi Charles Sherrill, gazeteci Grace Elison'ın yazılarında bol bilgi bulunmaktadır.

Aynı cümlelerin tekrarı önemlidir, önem verdiği cümleler ve kelimeler Atatürk'ün düşünce ve stratejisini açıklayan anahtar kelimelerdir. Metinler arası ilişkilerle ilgilenenlerin bu konuyu da incelemeleri gerekir.

Bütün konuşmalarında kişilerin yetkisi üzerinde durmuştur. Sadece buna bakmak bile, devleti yeni bir yapıya kavuşturma amacını gösterir. Yetkiler millet adına kullanılır.

Konuşmalarında uzaktan bakışla, durumun tasviri ve anlatılması objektif bir tavidir, bu tavrın ardından şahsı ile ilgili konuların açıklanması sübjektiftir (s. 12, 24 N.920). Ancak bu sübjektiflikte istismar söz konusu değildir. "Halkın vicdanından doğan milli birlik" (13, 24 N.1920), "Vicdan-ı millîden doğan birliğin" (s. 13) milli timsal olan kendisinde de tezahürüdür. Burada Atatürk'ün çok kültürlü bir insan olduğunu hatırlayalım. "Vicdan" kavramı Tanzimat sonrasının anahtar kelimelerinden biridir. Bu konuşma nutkun başındaki sayfalarla karşılaştırılabilir. Durumu ve faaliyetleri anlattıktan sonra "Binlerce tecavüz ve haksızlıklar altında inleyen ve İzmir vak'a-ı feciası karşısında kan ağlayan millet, hükümet-i merkeziye ve İtilâf devletleri mümessillerinden ağlayarak istimdad ve istidayı hak ederken müteaddit belediye riyasetleri ve birçok müdafaa-ı hukuk-ı milliye cemiyetleri marifetiyle aldığım telgranemelerde hakkımda itimat beyan olunarak benden de bu hususta hizmet ve fedakârlık talep ediliyordu.

Hayat ve şahsiyetim, kendi malı olan necib ve mazlum milletinizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife irade-i millîyeye mütavaatı her şeyin fevkinde görmektir" diyerek yolu çıkışını anlatır ve söz verir (s.14). Bu 1920'de B.M.M. açılırken söylenmiştir. Yedi yıl sonra büyük nutkunda bunu daha kısa ifade eder.

Bu tavır ve millî varlığımızın devamı için kendi fani varlığını fedaya hazır olanların yetişmesinde büyük katkısı olan Namık Kemal'in davranışları ile sözünü birleştiren güçlü hitabet üslûbunun devamıdır. Vatana bağlılık, ölümden korkmama Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi başta olmak üzere şiir ve yazılarında ifade ettiği "dünyayı değiştirmeye muktedir iradeli ve şahsiyetli vatanperver" ile birleşir.

Mustafa Kemal Paşa'nın B.M.M.'nin en heyecanlı günlerinde yaptığı konuşmalar, açık seçik söylenmesi gerekeni söylemesi ve zaman zaman çarpıcı ve zihinlerde uzun zaman kalacak cümleler sarf etmesi dikkati çeker. Bu tür cümleler zamanla nutuktan ayrılarak tek başına sloganlaşmıştır. Bu sloganların zamanla nereden geldiği belirsizleşmiş ve çok farklı bağlamlarda kullanılarak farklı anlamlar kazanmıştır.

Atatürk'ün devlete ve millî düşüncenin gelişmesine şekil veren cümleleri, onun eserleri üzerinde düşünmeyen, hatta onları okumayanların, bu sloganlara Atatürk'ün yegâne sözleriymiş gibi sığınmaları sonucu yıpranmıştır. Bu sözlerden birkaçı üzerinde durmak istiyorum. Cümlelerin kullanılmasındaki farklılık belki bir oranda genelleme ile devletimizin kurucusu önderin niyetlerinden ne kadar uzaklaşıldığını da gösterir.¹ İnandığı, yola çıkış amacım her hangi bir ters anlamaya yer bırakmayacak şekilde tekrarlamıştır. Her gün yeni bir şey söyleme merakında değildir, çünkü yapacak işleri vardır.²

1 Tarih, bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiç bir zaman inkâr edemez (Söylev ve Nutukları, s.2, 23 Temmuz 1919, Erzurum Kongresini açış nutkunda ve 4 Ekim 1919 Sivas Kongresini açarken s.7 aynı cümleyi söylemiştir). Bu bakımdan sözlerinde boşluklar yoktur."

2 Bu bakımdan sözlerinde boşluklar yoktur. "Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli ecebi parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor" (s.4). "Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" (Erzurum Kongresini kaparken 7 Ağ. 1919, 8.5)"

Atatürk'ün 11 Haziran 1335 (1919)'te padişaha çektiği telgrafta yer alan "sine-i millet", zaman zaman büyümlü bir kelime gibi gazete başlıklarını süsler. Belki kullananlar bunun ilk defa nerede kullanıldığını biliyorlardır ama, okuyucuların bildiklerinden şüphesi var. Bu yüzden de çok önemli olan bu işaret yerini bulamaz ve sık kullanılmaktan dolayı da, bilmeyenlerin gözündeki esrarı zamanla kaybettirir. Atatürk bu telgrafında kendisinin İstanbul'a çağrılmasını millî hareketi boğmak amacıyla İngiliz siyasetine hizmet edenlerin işi olarak yorumlar ve Malta'ya gitmemek veya âtil bir hale mahkum edilmemek için verdiği karan şöyle açıklar: "Eğer icbar edilirse memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâkân Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezaif-i vataniyeme bir kerre daha sarîh hatvelerle devam edeceğim" (1/17; 11 Haziran 1335) 21 Haziran'da İstanbul'da bulunan bazı zevata, Amasya'dan gönderdiği mektuplarda ancak "Sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müştereye" dayalı bir gayenin başarı kazanacağını belirterek onları Millî Mücadeleye davet eder. Amasya Tamimi'ni tahlil eden Zeynep Kerman bu ibareyi "Sine-i millet kavramı üstü kapalı bir şekilde millî iradeye dayalı bir meclisi nitelemektedir. Kudret-i milliye ise milletin ordusudur" yorumunu yapar.³

Bu sayfada henüz partilerin mücadelesi erkendir. Zaten zihinsel İttihat ve İtilafçıların vatani düşman işgaline sürükleyen, sonu gelmez mücadelelerinin hatırası tazedir ve I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr anlaşması ortadadır. "Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder? Evvela memleket selâmete çıkmalı ki, fırkalar da ondan sonra bir siyasi, bir içtimaî esasa, içtihadı itina ederek teşekkül edebilsin."⁴

Atatürk gerçekten askerlikten istifa etmiş ve sözünün eri olduğunu göstermiştir. Sözün gücü, davranışla da pekiştirilmiştir. "Sine-i millet" ibaresi yıllar sonra 1946 seçimleri sırasında DP tarafından kullanılmış ve henüz kuruluş yıllarını unutmamış siyasiler ve halk arasında heyecanla karşılanmıştır. İbarenin taşıdığı ağır sorumluluğu dikkate almadan, siyasiler tarafından sonraki yıllarda tekrar tekrar kullanılması yıpratıcıdır. Bu iki kelimeye yüklenen anlam onların sözlük anlamlarından gelmez. Millete olan güveninin öndere yüklediği görev anlayışını gerçekleştirme gücünün ifadesidir. "Sine-i millet" gücünü Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'dan zafere kadar uzanan ve tek bir adımında bile millettenden ayrılmayan, kendi iradesini millete benimseten millî timsal oluşundan alır. Millete güvenme ve onun uğruna ölümü göze alma. Bu tavrıdır ki milleti de ona bağlar ve ölümü göze aldırır. Ona millî timsal diyen Yahya Kemal'in millet-önder kavuşmasının muhteşem bir ifadesi olarak Abdülhak Hâmid'in Fatih için söylediği

"Akardı pâyine mahşer-misâl bir millet"
mısrasını zikredişi boşuna değildir. Millet önderine koşmuştur. Daha sonra da ona Mustafa Kemal'in uzun zaman taşıdığı ve imzasında da kullandığı "Gazi" unvanını kazandırmıştır.

Atatürk'ün bütün nutukları yayınlanmıştır. Ancak bunlar tenkitli baskılar değildir ve elde bir de dizin yoktur. Bu yüzden Atatürk'ten bir zikirde bulunmak ihtiyacını duyanlar, esas metinden kopardıkları cümlelerin arkasına sığınmaktadırlar. Bir kısmı masum bir kısmı kasıtlı değiştirmelere uğrayan bu özdeyişlerin tespiti ancak sağlam dizinlerle sağlanabilir.

³ Z.Kerman, Amasya Tamimi'nin edebi açıdan tahlili

⁴ R.E. Ünaydın'dan Seçmeler, Haz.N.Birinci, 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s 243-250

Bunlardan biri de 1 Aralık 1921 tarihindeki Bakanlar kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun teklifi dolayısıyla yaptığı uzun konuşmada, mevcut hükümetin hiç bir modele benzemediği tartışmalarına cevap verirken söylediği "biz bize benzeriz" sözleridir. Bu ifadenin geçtiği yeri okuyorum: "Halkçılık nizam-ı içtimaisini sayine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i içtimaidir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyice mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasm, ilm-i içtimaiye müstenit bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiç bir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzemekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler!" (Söylev ve Demeçler, 1/212)

Meclisin yapısı hakkında düşülen tereddütler ve bu hükümetin yapısı hiç bir bilinen modele uymuyor tenkitleri dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa yaptığı açıklamayı bitirdiği "biz bize benzeriz" cümlesi mecliste alkışlarla karşılanır. Zira haysiyetli, kendi kendisi olmasını bilen tavrın ifadesidir ve meclis bunu benimser. Cümle basında da yankılar uyandırır.

Yakup Kadri bu sözler dolayısıyla yazdığı "Bir Açık Söz" makalesinde, Mustafa Kemal Paşa için şöyle der: "O ne bir hayalci, ne bir nazariyatçı, ne bir bilgi taslayıcı, ne de bir belâgat düşünüdür. (..) Onu çok defa hitabet kürsüsünden söz söylerken gördüm, ne hareketlerinde ufak bir taşkınlık, ne de gayet kolay bir zincirlemeyle birbirini izleyen cümlelerinde en ufak bir şişkinlik gördüm. Köhne ve karışık bir süs eseri olarak hemen her hatibimizde hissedilen haşivlerden hiç bir iz taşımayan ilk Türk hatibi diyebilirim ki Mustafa Kemal Paşa'dır".⁵ "Biz bize benzeriz" sözü bir süre sonra komedilerle, kendisinden şüphe eden, bozucu bir tesirin altında bulunma halinin ifadesi olmuş ve ilk defa nerede geçtiği hatırlanmadan tekrarlanma gelmiştir. Kaynakların kendisiyle teması kaybetmenin sonucudur.

"Sanatı olmayan bir millet hayat damarlarından biri kurumuş demektir." cümlesi güzel sanatlarla ilgililerin durmadan tekrarladıkları bir sözdür. Fakat Atatürk bu sözü, söylemiş ve kalkınmada zenaatın önemini belirtmek istemiştir. O tarihte Atatürk büyük taarruzun hazırlıklarıyla meşguldür ve bir mış bir nal, bir nal bir at, bir at memleket kurtarır sözünü gerçekleştirecek süvari hücumu da bu hazırlıkların içindedir. Nitekim süvarilerimiz büyük bir başın göstermişler ve Atatürk hazırlık sırasında nasıl ayrıntı ile uğraştığını büyük Nutuk'da da belirtilmiştir. Bugün bile sıkıntısını çektiğimiz ara meslek mensuplarının benimseyeceği söz, güzel sanatlara mal edilmiştir. Daha önce bir başka grubun tekeline alınmıştır.

Benzer bir durum da "yurtta sulh cihanda sulh" sözüdür. Atatürk bütün nutuklarından savaşa hazırlandığı günlerde bile milletin savaş çığırkanlığı yapmadığını, haysiyetimize uygun barış şartlarını kabule hazır olduğumuzu ifade etmiştir. Sulhun gelmesi uzun sürmüştür. Atatürk komşu ülkelerle dış münasebetleri düzenleyen ikili, üçlü anlaşmalar hazırlanırken de gelecekte dünya barışına katkıda

⁵ Ergenekon, s.90

bulunmaya hazır olduğumuzu ifade etmiştir. Çeşitli nutuklarında ısrarla tekrarladığı "sulh ülküsü" ifadesi dikkat çekicidir. Bunun en çarpıcı ifadesi "yurtta sulh cihanda sulh" tür, ama asla bir teslimiyet ifade etmez. Uyuşturucu, milleti kendi çıkarlarından uzaklaştıracak bir teslimiyeti hazır oluş anlamını taşımaz. Bu idealdir. Ona ulaşmak zordur. Nitekim Hatay bu sayede kurtarılmıştır.

Yakup Kadri, 1 Mart 1922'de yazdığı "Son Nutku Münasebetiyle" başlıklı yazısını şu satırlarla bitirir: "Milli kahraman her şeyden önce Anadolu toprağının sesini dinledi, milletin varlığında gizlenmiş yaşama gücünü hissetti, onun derinliklerine doğru eğildi, hamlara ve bedbahtlara kapalı duran manevi hazinelerin değerini tarttı, millî ruha seslenmesini ve ondan ses almasını bildi".

Atatürk'ün bütün nutuklarının dizinlerinin bulunmaması, ondan herkesin kendi maksadına uygun bölüm ve cümleleri ayırması, ve kendi maksadına uygun olarak sarf etmesi sonucunu doğurmuştur.

Uzunca bir süre Atatürk dönemi ve Atatürk ile ilgili kaynaklar üzerinde çalıştıktan sonra, onun neden kendi ideolojisini bizzat kurmadığı veya kurdurmadığı üzerinde düşünmek ihtiyacını hissettim. Atatürk her şeyden önce bir askerdi ve bir kurmay subaydı. Zamanın her an değişebilen şartlarını, önceden tespit edilmiş katı ideolojilerle karşılaşmanın imkânsızlığını farkındaydı. Onun daha Milli Mücadele'nin ilk günlerinde bir nutkunda söylediği "Biz bize benzeriz" sözü ihtiyaçlar açısından oluşturulacak sentezin peşinde olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1927'de Büyük Nutku'nun sonunda Türk gençliğine hitap ederken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş hikayesini anlattığını ve bu cumhuriyeti Türk gençliğine bıraktığını belirtirken katı hiç bir ideolojik slogan sarf etmez. Hürriyetin ne pahaya sağlandığını ancak mazii bilirsek unutmamız. Gençliği maziden ibret almaya çağırın ve Türkün ezelden beri hür yaşadığını son mücadelenin hikâyesiyle Nutuk adlı eserinde hatırlatır. Fakat, onun çeşitli sebeplerle yaptığı hacimli iki büyük cilt tutan başka nutukları, konuşmaları da vardır. Sanırım kaynağa dönmek bize yeni tazelenme getirecektir. Birkaç yüz kelimeyi öğrenmemek yüzünden konuşmuş olan Atatürk'ü ancak sloganlaşmış, hatta tahrif edilmiş birkaç cümle ile tanımaya kalkmak ona yapılacak en büyük haksızlıktır.